

**Protestantse
Kerk**

Geloof·Hoop·Liefde

Integriteit en Respect

Islam Memorandum Protestantse Kerk

9 maart 2011

Dr. B.J.G. Reitsma

Inhoud

1	Inleiding	5
2	Een thema met een geschiedenis	9
3	Wat is de islam?	15
4	Integriteit en respect: een protestantse visie op de islam	22
5	Aanbevelingen voor de kerk: integriteit en respect	32
6	Slot	36
	BIJLAGE bij de islamnota van de Protestantse Kerk in Nederland	37

1 Inleiding

De synode heeft zich ten doel gesteld een visie te ontwikkelen op de Protestantse Kerk en de islam, die richtinggevend kan zijn voor het beleid van de kerk ten aanzien van (de verdieping van) de ontmoeting met moslims en moslimorganisaties en ten aanzien van de actuele vragen die daaruit voortvloeien.

Het besluit hiertoe ligt in het verlengde van wat de kerk breder als haar opdracht ziet, namelijk om "haar arbeid van getuigenis en dienst in respectvolle omgang met andere godsdiensten" te verrichten (K.O. Art. XVI-4). In ordinantie 14-7-5 wordt dat nader geconcretiseerd. "In haar ontmoeting met andere godsdiensten en levensbeschouwingen verricht de kerk haar arbeid van getuigenis en dienst door het gesprek te voeren op respectvolle wijze en door naar mogelijkheden te zoeken om gemeenschappelijke taken te verrichten."

Ook in de visienota *Leren leven van de verwondering* (2005) heeft de kerk haar dienst in de multiculturele samenleving onderstreept: "In het gemeentelven en in het (wereld)diaconale werk gaat het ons om het zichtbaar maken van de liefde van Christus. Daarom zal de gemeente ook werk maken van haar dienst in deze multiculturele samenleving voor mensen die zij op haar weg ontmoet" (uitgangspunten van beleid, punt 10).

De vraag is waarom het *op dit moment* nodig is een aparte nota te wijden aan één van deze godsdiensten en levensbeschouwingen, de islam, terwijl de verhouding van de kerk tot andere godsdiensten altijd heeft behoord tot de uitdagingen van de kerk.

Er zijn hiervoor meerdere redenen te noemen.

A. De maatschappelijke context: groeiende relaties, toenemende vragen

- i. Om te beginnen is de betekenis van de islam in de maatschappelijke context sterk toegenomen. Hoewel er al sinds de jaren vijftig en zestig moslims in Nederland wonen, zijn zij door integratie en educatie bewuster en nadrukkelijker in het centrum van de maatschappij aanwezig. Daardoor zijn ook de contacten tussen christenen en moslims en tussen kerken en moslimorganisaties toegenomen. Christenen en moslims komen elkaar overal tegen, als burens, collega's, op school en in de buurt.

Dit alles biedt allereerst nieuwe kansen en mogelijkheden. De ontmoeting met mensen met een andere culturele en religieuze identiteit is verfrissend. Daardoor kan er een andere manier van kijken ontstaan naar de werkelijkheid waarin we leven; diversiteit verrijkt en verdiept. Tegelijkertijd is het ook een nieuwe uitdaging, die tal van maatschappelijke en religieuze vragen oproept: vragen rondom integratie en de eigenheid van de Nederlandse cultuur; vragen met betrekking tot de eigenheid en identiteit van de christelijke gemeenschap in een multiculturele en multireligieuze samenleving; missionaire vragen met betrekking tot de communicatie van het Evangelie; pastorale vragen rondom de opvang van moslims die Jezus willen volgen; vragen rond interreligieuze relaties en de opvoeding van kinderen; vragen met betrekking tot interreligieuze (huwelijks)vieringen en vragen rond vormen van praktische samenwerking op allerlei gebied. De veranderende context nodigt uit tot een nadere bezinning op de islam.

Dit geldt des te meer, omdat de christelijke gemeente het gesprek met moslims al lang niet meer voert vanuit een sterke meerderheidspositie in de maatschappij. Het aantal moslims in Nederland is gegroeid van enkele duizenden in 1960 tot ongeveer 825.000 in 2009 (bron: CBS). Dit aantal zal de komende jaren blijven toenemen, terwijl het aantal christenen in Nederland nog steeds lijkt te dalen. In dat licht is het goed om onze relatie met moslims vanuit een nieuw perspectief te bezien.

In dit verband neemt de situatie in sommige wijken in grote steden een heel eigen plaats in. Veel van deze wijken zijn in relatief korte tijd veranderd van wijken waarin voornamelijk autochtone Nederlanders wonen, in wijken met een in meerderheid allochtone bevolking. Onder die allochtone bevolking bevinden zich zowel moslims als christenen. Hoewel bij de problematiek in deze wijken religie ook een rol speelt, is het geheel veel complexer; het vraagt de bijzondere aandacht van de Kerk, ook in pastorale zorg voor hen die zich van hun eigen woonplek vervreemd zijn gaan voelen.

- ii. Verder hebben – op meer negatieve wijze – de aanslagen van 11 september 2001 en de moord op Theo van Gogh de islam weer in het middelpunt van de belangstelling geplaatst. Door deze en andere vormen van geweld, gepleegd in de naam van de islam, zijn veel Nederlanders zich meer zorgen gaan maken over de toenemende aanwezigheid en invloed van moslims in de samenleving. Is er sprake van islamisering en als dat zo is, is dat dan geen bedreiging voor de vrijheid van de Nederlandse rechtsstaat? Verdraagt de islam zich wel met de democratie in ons land? Zijn basale westerse waarden als de gelijkwaardige positie van man en vrouw, godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting nog wel veilig?¹ Dergelijke vragen worden nog eens versterkt doordat mensenrechten en democratie in heel veel moslimlanden punt van discussie zijn. In de media krijgen deze negatieve aspecten in relatie tot de islam ook meer aandacht dan positieve gebeurtenissen. Dat alles leidt tot een sfeer van angst voor islamisering in het algemeen en voor extremisme in het bijzonder.
- iii. Bij meer en meer gemeenteleden speelt in dit verband ook mee, dat de positie van christenen in de context van de islam wereldwijd onder druk staat. Regelmatig horen we verhalen van discriminatie, achterstelling en vervolging. Ook de positie van moslims die Jezus gaan volgen is in islamitische landen een probleem; geregeld moeten zij vrezen voor hun leven. Daardoor vragen verscheidene christenen zich af of dat ook de consequentie zal zijn van een toenemende islamisering van Nederland.

B. De eigen aard van de islam als ‘na-christelijke’² religie

Achter de maatschappelijke vragen gaan diepere theologische vragen schuil. De islam heeft niet alleen inbreng op cultureel maatschappelijk terrein, maar stelt ook kritische vragen bij de ‘core values’ (kernwaarden) van de moderne westerse maatschappij. In het bijzonder geldt dat de kerk. De islam is later dan het christendom ontstaan en heeft zich regelmatig nadrukkelijk in antithese tot het christendom ontwikkeld. Een principieel deel van de islamitische traditie, vanaf de door moslims als goddelijke openbaring erkende Koran zelf, bestaat uit het ontkennen van essentiële elementen van het christelijk geloof. Hoewel de Koran ‘Isa’ beschrijft als de grootste profeet na Mohammed, wordt expliciet afgewezen dat Jezus meer is dan een profeet. Telkens wordt ook in de traditie de Koran nagesproken dat God geen Zoon heeft; God is niet drie, maar één. Ook de kruisdood van Jezus wordt expliciet ontkend. Mede daarom daagt de islam de kerk uit in het hart van haar belijden. Op zich heeft ook het christendom zich gedeeltelijk in antithese tot de islam ontwikkeld, maar dat betreft vooral de interpretatie en verdere ontwikkeling van het geloof, niet de primaire bronnen. De vragen die dit alles ook in de gemeente oproept – komen islam en christendom

¹ Vergelijkbare vragen worden bijvoorbeeld gesteld in: Hebe Kohlbrugge e.a., *De PKN en het gesprek met de islam*, open brief aan de synode, 25 juli 2009.

² Vgl. W.Bijlefeld, ...

uiteindelijk op hetzelfde neer of zijn ze tegenpolen, dienen moslims en christenen uiteindelijk dezelfde God of niet?³ – manen de kerk zich hierop te bezinnen.

C. IP nota

De directe aanleiding om te komen tot een islamnota was de bespreking en aanvaarding van de nota *Het Israëliisch-Palestijns conflict*, de zogenaamde IP-nota uit april 2008. Toen is besloten dat een voortgaande bezinning op het Israëliisch-Palestijns conflict in de context van de Arabische wereld ook vroeg om een diepere doordenking van een christelijke visie op de islam. De beleden onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël heeft niet alleen impact op de oecumenische gemeenschap met christenen en kerken in het Midden-Oosten, maar zeker ook op de relatie met moslims. De Nederlandse christelijke gemeenschap wordt in het Midden-Oosten gezien als pro-Israël. Men vraagt zich daardoor af of een theologische verwoording van de verhouding met het volk Israël direct verband houdt met onvoorwaardelijke steun voor de staat Israël. Dat zet het gesprek met de islamitische gemeenschap onder een bepaalde spanning, waardoor ook het getuigenis aangaande Christus zou kunnen worden belemmerd. Daarvan zal de kerk zich rekenschap moeten geven. Er is een noodzaak om vanuit een concrete theologische visie op de islam ook aan te geven hoe zich de verbondenheid met het volk Israël en de Arabische christenheid verhoudt tot de relatie met de islam. Dat is ook van belang voor de relaties van de Protestantse Kerk met moslims en moslimorganisaties in Nederland. De Midden-Oosten problematiek houdt de gehele islamitische gemeenschap wereldwijd bezig.

Dit alles noopt ons *nu* iets te zeggen over de islam. Als de kerk een krachtige geloofsgemeenschap wil zijn in de 21^e eeuw, zoals uitgesproken in de visienota *Leren leven van de verwondering* (2005, p. 11), zal zij ook in staat moeten zijn de relatie tot de islam dieper te doordenken.

Het gaat in deze bezinning om meer dan een christelijk perspectief op de interreligieuze dialoog of een visie op de ontmoeting met moslims. De synode heeft besloten te komen tot een theologische visie op de islam, die kan dienen als uitgangspunt voor het handelen en spreken van de kerk in de context van de islam.

Dat doel kan op meerdere manieren worden bereikt. Het is mogelijk om vanuit de concrete ontmoeting met moslims te ontdekken wat de christelijke identiteit betekent in relatie tot de islam. Het is ook mogelijk om de aard van het eigen belijden en de eigen identiteit opnieuw te verwoorden met het oog op de relatie met moslims. Hier is om tal van redenen voor de laatste insteek gekozen, waarbij de ervaringen van de kerk in de omgang met moslims en de islam nadrukkelijk een rol spelen. De andere weg heeft als bezwaar dat het moeilijk is om werkelijk recht te doen aan alle ervaringen van christenen en moslims in hun onderlinge ontmoeting, omdat veel niet is gedocumenteerd, maar in verborgenheid plaatsvindt. Het hier voorliggende biedt echter vooral bouwstenen, die in gesprek met andere christelijke tradities en in de ontmoeting met islamitische gesprekspartners, verder uitgewerkt zullen moeten worden. Het is daarmee geen handleiding voor de kerkelijke praktijk, maar allereerst een plaatsbepaling. Daarop volgt het nadenken over de concrete consequenties ervan. De kern van de nota is hoofdstuk 4, waarin een christelijke theologische visie op de islam wordt geschetst. Wat dat concreet betekent wordt in hoofdstuk 5 slechts in algemene kaders geschetst en zal op een later moment vertaald moeten worden in beleid. Hoofdstuk 2 en 3 schetsen kort de context waarbinnen hoofdstuk 4 geplaatst moet worden.

³ Vgl. *De PKN en het gesprek met de islam*.

2 Een thema met een geschiedenis

De verhouding van christendom en islam heeft een geschiedenis. Moslims en christenen kunnen niet onbevungen over elkaar spreken; ze zijn gestempeld door wat er zich in de laatste veertien eeuwen heeft afgespeeld. Daarvan zullen we ons bewust moeten zijn bij het ontwikkelen van een theologische visie op de islam. Het gaat hier niet om een volledig overzicht van de historische ontwikkelingen, maar vooral om wat moslims en christenen op grond van die geschiedenis bezighoudt en hoe dat de wederzijdse beeldvorming en ontmoeting bepaalt. Naast zeer moeilijke en conflictueuze periodes zijn er ook tijden van vrede en harmonie geweest. Het is een gegeven, dat negatieve ervaringen soms een diepere en langere indruk achter laten dan positieve. Hier zal een poging gedaan worden beide op waarde te schatten.

Het gaat er niet om de hier geschetste ervaringen normatief te beoordelen of te becommentariëren; wij suggereren ook niet dat de ervaringen altijd recht doen aan de werkelijkheid. Het gaat hier vooral om een beschrijving van wat er in de breedte van de christelijke gemeenschap leeft ten aanzien van de islam. Er wordt geprobeerd recht te doen aan de realiteit van deze gevoelens. Omgekeerd trachten we iets te proeven van wat er in de breedte van de islamitische gemeenschap leeft ten aanzien van het christendom.

Daarbij moet overduidelijk zijn, dat de gemeente van Christus zich in haar bezinning en haar handelen nooit kan en mag laten leiden door angst. De gemeente handelt en leeft uit geloof in Jezus Christus.

A. Een gespannen relatie

i. Bezorgde christenen

Vele christenen zijn bezorgd over de islam, sommigen voelen zich bedreigd. Naast maatschappelijke en psychologische factoren zijn daarvoor meerdere historische factoren aan te wijzen.

a. Arabisch-islamitische expansie

Door de Arabische veroveringen gedurende de eerste eeuwen van de islam werd de kerk in het Midden-Oosten steeds zwakker en verdween ze uiteindelijk geheel uit Noord-Afrika. Hetzelfde geldt voor de kerk in Azië na de opkomst van de Mongolen (13^e en 14^e eeuw) en ten tijde van het Ottomaanse rijk (15^e tot begin 20^e eeuw). Deels door geleidelijke overgang van christenen tot de islam, maar deels ook door etnische zuiveringen en geweld, is de kerk zeer verzwakt geraakt en bijna verdwenen. In de 16^e en 17^e eeuw werd Europa bedreigd door de Ottomanen, die tweemaal voor de poort van Wenen hebben gestaan en het christenen op de Balkan lange tijd moeilijk hebben gemaakt. Christenen vragen zich af of de expansiedrift van de Wahabitische islam uit Saoedi-Arabië – zowel door het wereldwijd subsidiëren van moskeeën en islamitische projecten als ook door betrokkenheid bij vormen van geweld in de naam van de islam – niet in dezelfde categorie valt.

b. De positie van christenen in de islamitische wereld

Hoewel christenen binnen de islam een beschermde status genieten, zijn ze in de praktijk zelden als gelijkwaardige burgers behandeld. De zogenaamde dhimmi status houdt in dat christenen in ruil voor een speciale belasting de vrijheid hebben om met enige beperkingen hun eigen geloof te blijven uitoefenen; regelmatig leidde dat er echter ook toe dat christenen werden vernederd, uitgebuit en vervolgd. Moslims die christen werden, waren hun leven vaak niet zeker. In de top tien van

landen waar christenen het meest vervolgd worden, de zogenaamde World Watch List (Open Doors), komen maar liefst acht landen voor met een islamitische meerderheid.

- c. De reputatie van de islamitische wet, de sharia
De positie van christenen in de islamitische wereld heeft alles te maken met de islamitische wet. De sharia kent tal van voorschriften waar westerse christenen zich zorgen over maken, zoals de dhimmi wetten, het verbod op geloofsafval, de ongelijkheid van mannen en vrouwen en de opdracht tot de heilige oorlog. Dat wordt door sommigen ervaren als een bedreiging voor de democratische rechtsstaat.
- d. De bedreiging van Israël
De houding van de Arabische landen in het algemeen, en van de streng islamitische bewegingen als Hamas en Hezbollah in het bijzonder, ten opzichte van de staat Israël geeft sommige christenen het gevoel dat de islam een gevaarlijke ideologie is. Het terrorisme en geweld in de naam van de Islam tegen Israël en Joden, versterkt door tal van terroristische aanslagen wereldwijd, wekt de indruk dat de Islam uiteindelijk toch geen vreedzame religie is, gematigde moslims ten spijt.

In het licht van het bovenstaande vragen verschillende christenen zich af of het niet kenmerkend is voor de aard van de Islam dat zij de wereld wil veroveren en onderwerpen. Als dat inderdaad zo is, dan zullen moslims er uiteindelijk ook op uit zijn om van Europa een islamitische staat te maken. Is de kans niet groot dat christenen dan zullen worden gereduceerd tot tweederangsburgers?

ii. Bezorgde moslims

Omgekeerd geldt dat ook meerdere moslims wereldwijd zich bedreigd voelen door het als christelijk geïnterpreteerde Westen. Zij hebben een negatief beeld van christenen en zijn geneigd hun motieven te wantrouwen. Ook dat heeft historische aspecten.

- a. Kruis en zwaard
De geschiedenis van het christendom heeft zich evenzeer als die van de islam gekenmerkt door perioden van expansiedrang, van de kruistochten tot de herovering van Andalusië (Spanje) in 1492 en de oorlogen in Afghanistan en Irak in de 21^e eeuw. De angst dat het christelijke Westen een bedreiging vormt voor moslims, werd voor het gevoel van moslims in 1995 bevestigd door de gebeurtenissen in Bosnië. Christelijke Serviërs vermoordden meer dan 8000 ongewapende jongens en mannen in Srebrenica. Hoewel de omstandigheden sterk verschillen is het voor sommige moslims tekenend dat de verontwaardiging van christenen in het Westen over dit drama vele malen kleiner was dan over de aanslagen op 11 september 2001, waarbij veel minder slachtoffers vielen.
- b. Kolonialisme en imperialisme
Het westen wordt door veel moslims als een christelijke mogendheid gezien. Zij ervaren het christendom als vertegenwoordiger van kolonialisme en imperialisme. De westerse overheersing van veel landen met een islamitische bevolking heeft een grote impact gehad op moslims. De verspreiding van het Evangelie hield vaak ook bewust of onbewust een verspreiding in van de westerse cultuur. Het is in dat verband treffend dat op de inval in Irak door westerse militairen in 2003 een invasie volgde van westerse zendingsorganisaties. Dat staat voor moslims in een traditie

van gedwongen bekeringen en proselitisme. Ook is er een sterk gevoeld wantrouwen naar christelijke diaconale hulp; is dat in wezen geen poging moslims met geld over te halen christen te worden?

c. Westerse normen en waarden

Ook op cultureel en maatschappelijk vlak ervaren diverse moslims een sterke expansiedrang van het Westen; het lijkt alsof de vrije en liberale westerse normen en waarden de wereld overspoelen. De indruk bestaat dat alleen wie deze waarden overneemt daadwerkelijk in de westerse samenleving kan integreren. Hierbij valt te denken aan zaken als het individualisme, de vrije seksuele moraal, het vrije gebruik van alcohol en drugs, de positie van de oudere gemeenschap in de maatschappij en het secularisme. Vanwege de vermeende verbondenheid van het Westen met het christelijk geloof, bepaalt dit ook sterk de islamitische perceptie van christenen.

d. Israël en de Palestijnen

De stichting van de staat Israël in 1948 is voor meerdere moslims een expliciet voorbeeld van (de laatste stuiptrekkingen van) het westerse kolonialisme. De Joodse bevolking lijkt bovendien voortdurend te worden bevoorrecht boven de andere bevolkingsgroepen. De gestadige en bijna onvoorwaardelijke steun van christenen voor deze staat, geeft het christendom het imago in haar aard zionistisch te zijn.

Als gevolg van deze geschiedenis voelen sommige moslims zich vandaag door het Westen in het hart van hun religieuze en culturele identiteit bedreigd. Is er voor hen enige garantie dat zij hun geloof in vrijheid in de westerse context kunnen beleven? Zijn basale waarden van de islam en de oosterse cultuur in de Nederlandse maatschappij wel veilig? Een deel van de tweede en derde generatie moslims van allochtone afkomst, zeker ook de jongere generatie, zoekt niet alleen naar een volwaardige plaats in de westerse samenleving, maar ook naar een identiteit tussen de eigen religieuze cultuur en de westerse context.

B. Een hoopvolle relatie

In de maatschappelijke beleving kunnen negatieve ervaringen uit het verleden gemakkelijk gaan overheersen. Soms zetten deze ervaringen de verhoudingen op scherp. Toch is er ook een andere kant.

- Gedurende lange periodes zijn er goede relaties geweest tussen moslims en christenen.
 - o Na de eerste veroveringen van het islamitische rijk veranderde er voor christenen onder de nieuwe overheersing relatief weinig. Sommige christenen (Nestorianen en Monofysieten) verwelkomden de nieuwe machthebbers zelfs als bevrijders, omdat juist zij in het christelijke Byzantijnse rijk verdrukt en vervolgd werden.
 - o In het Abbasidenrijk hadden christenen tussen 900 en 1200 lange tijd belangrijke posities in de islamitische maatschappij. Sommigen hadden directe toegang tot het hof van de kalief. Christenen speelden een grote rol op cultureel en economisch gebied. Dit veranderde pas na de veroveringen van het rijk door de Mongolen.
 - o Andalusie (het huidige Spanje) kende na de komst van de islam in de 8^e eeuw tot de uiteindelijke herovering door het christelijke westen in 1492 meerdere periodes van goede relaties tussen moslims en christenen. Er zijn zowel van islamitische als christelijke zijde uitbarstingen van geweld geweest. Toch hebben

- moslims en christenen samen bijgedragen aan een bloeiende cultuur en was er een redelijke mate van tolerantie.
- Tot op vandaag zijn er naast landen waar grote spanningen zijn ook gebieden en regio's waar moslims en christenen in redelijke harmonie samenleven. Ghana onderscheidt zich op dit gebied bijvoorbeeld zeer nadrukkelijk van Noord-Nigeria en bepaalde delen van Indonesië.
 - Hoopgevende voorbeelden vandaag
 - In 2007 hebben 138 vooraanstaande moslims uit alle stromingen van de islam een open brief gestuurd aan alle christelijke leiders wereldwijd met een uitnodiging tot toenadering tussen christenen en moslims. Deze brief getiteld *A Common Word* (een gemeenschappelijke verklaring) benadrukt dat vrede in de wereld onmogelijk is als christenen en moslims niet in vrede met elkaar kunnen samenleven. Moslims en christenen maken in totaal immers meer dan 50 % van de wereldbevolking uit. Hoewel deze uitnodiging door christenen heel verschillend wordt gewaardeerd en beoordeeld, is het een uniek en hoopgevend initiatief.
 - Nigeria is het voorbeeld van spanningen tussen moslims en christenen en van geweld tegen christenen. Juist in die context hebben een christelijke predikant en een islamitische imam, Pastor James Wuye and Imam Muhammad Ashafa, zich verbonden om te werken aan verzoening tussen christenen en moslims. Beiden zijn leidend betrokken geweest bij milities die elkaar bestreden en persoonlijk getroffen door het conflict.⁴
 - In Nederland zijn er op landelijk gebied goede relaties tussen de Protestantse Kerk en verschillende moslimorganisaties. Dat leidde in 2008 tot een gezamenlijke verklaring van moslims en christenen rond het uitkomen van de film *Fitna* van Geert Wilders. Met deze verklaring bracht een delegatie van het Contactorgaan voor Moslims en Overheid (CMO), de Contactgroep Islam en de Protestantse Kerk in Nederland (CGI) vervolgens een bezoek aan Egypte. Dat was hoopgevend, niet alleen vanwege de eenheid op dit punt tussen de islamitische en de christelijke delegatieleden, maar ook vanwege de reacties in Egypte.⁵ Al eerder hebben de goede contacten ertoe geleid dat CMO en CGI bij de ambassade van Afghanistan protest hebben aangetekend toen een tot christen bekeerde moslim ter dood zou worden veroordeeld. Uit dit alles is ook het Cairo overleg voortgekomen, waar joden, moslims en christenen elkaar ontmoeten. In deze lijn is er ook de verklaring 'in vrijheid verbonden', waarin diverse religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen in Nederland zich samen uitspreken over de basale vrijheden van de Nederlandse maatschappij. Daaruit spreekt ook wederzijds respect voor elkaars religieuze traditie.
 - Ook plaatselijk zijn er groeiende contacten tussen christenen en moslims. Deze contacten leveren een positieve bijdrage aan het bouwen van vertrouwen tussen de diverse gemeenschappen in Nederland.
 - Door de geschiedenis heen tot op de dag van vandaag zijn er altijd groepen christenen en moslims met elkaar in gesprek geweest. Naast de officiële relaties tussen moslims en christenen, zoals in de context van oecumenische verbanden als de Wereldraad van Kerken, zijn dat vaak plaatselijke en persoonlijke initiatieven. Zo is er bijvoorbeeld in Libanon al enige jaren een Forum waarin

⁴ Zie <http://www.iofc.org/imam-pastor>

⁵ De verklaringen zijn terug te vinden op <http://www.pkn.nl/moslims/info.aspx?page=12722>

moslims en christenen diepgaand en theologisch met elkaar in gesprek zijn. Ook praten voornamelijk Amerikaanse 'Evangelicals' en moslims op initiatief van de van oorsprong Libische islamitische World Islamic Call Society al langere tijd met elkaar.

Een belangrijke vraag voor de toekomst is welke ervaringen zullen gaan overheersen. Is er potentieel voor het uitdiepen van de positieve ervaringen? Zijn moslims en christenen in staat om juist die ervaringen ook vandaag in de praktijk te brengen? Kunnen we grip krijgen op dieperliggende oorzaken van spanningen: etnische, culturele, politieke, economische en religieuze factoren?

3 Wat is de islam?

De ruimte ontbreekt hier voor een complete beschrijving van wat de islam is. Daarvoor is er ook teveel verschil van inzicht tussen diverse geleerden, moslims en gelovigen. Het is voor het doel van deze nota ook niet nodig. Dit hoofdstuk biedt vooral een kader waarbinnen een christelijke theologische visie op de islam ontwikkeld kan worden.

A. Diversiteit

Het is met het oog op de ontmoeting met moslims van belang allereerst te onderstrepen dat dé islam niet bestaat. Ondanks grote overeenkomsten in de essentie van waar moslims voor staan (zie onder B), is er niettemin grote diversiteit. Deze diversiteit geldt enerzijds de wijze waarop moslims hun religie vormgeven in verschillende culturen en omstandigheden; de islam is in Amerika totaal anders van karakter dan de islam in Europa; de Saoedi-Arabische islam verschilt weer wezenlijk van de Aziatische. Ook in Nederland zijn er verschillen in beleving en vormgeving tussen Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en andere moslims. De diversiteit betreft anderzijds ook de inhoud. Binnen de islam zijn er tal van verschillende interpretaties van de islamitische wet, van de positie van de vrouw, van de djihaad en zelfs van de uitvoering van de vijf pijlers van de islam (zie onder). Ook zijn er uiteenlopende visies op de positie van de staat, op het leven als minderheid te midden van een niet-islamitische meerderheid, op de positie van de vrouw, op de positie van minderheden als christenen en joden en op het 'missionaire' karakter van de islam.

De hoofdstromen van Soennieten (85 %) en Shiïeten (15 %), kunnen op zich ook weer onderverdeeld worden in verschillende substromingen. Daarnaast zijn er ook tal van bewegingen binnen deze groepen. Belangrijk is het mystieke soefisme. Verder bestaan er diverse hervormingsbewegingen. Sommige stromingen willen terug naar de Koran en de interpretatie daarvan in de eerste, gouden eeuw van de islam (het Salafisme). Anderen willen terug naar de Koran alleen (puristen of koranisten). Weer anderen zoeken vandaag een herinterpretatie van de islam in de totaal andere context dan waarin de islam is ontstaan. Er zijn gematigde moslims, die de islam vorm willen geven in een democratische context⁶, en er zijn extremisten, die ongelof en afval van God desnoods met geweld willen bestrijden.

Er wordt in dit verband vaak gesteld dat er onderscheid gemaakt moet worden tussen dé islam enerzijds en tussen moslims anderzijds. De diversiteit die er bestaat komt voort uit het feit dat moslims op tal van manieren invulling geven aan hun eigen geloof. Daarachter zou dan echter toch slechts één – ware – islam schuilgaan. Dat betekent voor sommigen dat gematigde moslims wel aardig kunnen zijn, maar geen 'echte' moslims, omdat de 'echte' islam nu eenmaal streeft naar een islamitische staat en dus niet gematigd *kan* zijn. Voor anderen betekent het juist omgekeerd, dat extremisten de ware islam hebben vervormd, omdat de echte islam in wezen vreedzaam is. Beide extremen gaan vrij kort door de bocht. Een dergelijke indeling, tussen moslims enerzijds en de islam anderzijds, is dan ook niet zinvol. De werkelijkheid gebiedt te erkennen dat er meerdere vormen van islam zijn en blijkbaar ook op basis van dezelfde bronnen mogelijk zijn. Wie zegt dat daarachter één ware islam schuilgaat, zal moeten aangeven welke van de interpretaties in deze wereld de ware

⁶ Het Center for the Study of Islam and Democracy bestaat uitsluitend om de verhouding islam en democratie te onderzoeken, zie <https://www.csidonline.org/>

islam vertegenwoordigt en waarom deze meer 'islamitisch' is dan andere. Er is in de islam geen centraal leergezag dat door alle moslims wordt erkend; er is uiteindelijk geen ultieme instantie of leider die bepaalt wat de islam inhoudt.

Wij zullen ons als christelijke gemeente bewust moeten zijn van de islamitische diversiteit. We zullen moeten waken voor stereotypering. De kerk kan zich in deze worsteling over de aard van de islam overigens wel herkennen. Het gaat hier ten diepste om een hermeneutische kwestie: hoe verstaan en interpreteren wij de aloude bronnen in de context van de 21^e eeuw en hoe waarderen wij in dat verband de geschiedenis en de traditie van ons geloof? Die vraag is ook de kerk eigen, niet in het minst in verhouding tot de uitleg van het Oude Testament.

B. Eenheid

Er is grote verscheidenheid binnen de islam. Toch is er sprake van een gemeenschappelijke basale geloofsstructuur. De veelkleurige islam is als geheel duidelijk onderscheiden van andere religies. Er zijn verschillende (clusters van) ijkpunten, die kenmerkend zijn voor de geloofsbeleving van het merendeel van de moslims. Daarin ligt een belangrijke kwalificatie van wat we op bepaalde wijze toch dé islam zouden kunnen noemen.

i. Koran, soenna en interpretatie en sharia

Islam is 'overgave' en 'onderwerping' aan God.⁷ Wat dat precies wil zeggen, verschilt per stroming binnen de islam. De specifieke vorm van islam die mensen aanhangen wordt hoofdzakelijk bepaald door:

1. *De Koran*. Het uitgangspunt voor elke gelovige moslim is de Koran. Het is voor een moslim de directe openbaring van God, die letterlijk zo uit de hemel is neergedaald en aan Mohammed is gedictieerd.
2. *De profetische traditie* (soenna). Omdat de Koran zich niet over alle dingen uitspreekt en in lang niet alles duidelijke praktische richtlijnen voor het leven biedt, is er interpretatie nodig. Voor die interpretatie is de traditie het meest wezenlijke element. Deze traditie bestaat uit collecties van verhalen over wat Mohammed in tal van situaties heeft gezegd, gedaan of stilzwijgend heeft toegestaan (de Hadith). Dit is een primair hulpmiddel om de Koran uit te leggen. De soenna is daarmee een tweede, secundaire, bron in de (klassieke) islam.
3. *Persoonlijke of gemeenschappelijke interpretatie*. Hoewel Koran en soenna richtinggevend zijn, blijft de noodzaak van interpretatie en toepassing bestaan. Fundamenteel zijn de interpretaties van de islamitische geleerden tot ongeveer de 11^e eeuw. Tegelijkertijd blijft de noodzaak tot interpretatie ook vandaag bestaan en geeft elke moslim of groep van moslims op een geheel eigenwijze vorm aan het geloof.

De islamitische wet, de sharia, die bepalend is voor elke moslim, is gebouwd op deze drie pijlers. De sharia is geen kant-en-klaar wetboek, maar een verzameling van collecties van regels, die richtinggevend zijn voor het leven van een moslim. In het vaststellen van de concrete islamitische juridische voorschriften bestaat de eerder genoemde interpretatie uit enerzijds de consensus (idjmaa) van de geleerden, anderzijds uit het principe van analogie (qijaas). Er bestaat onder moslims verschil van mening of de deur naar idjtihad, interpretatie van de klassieke islamitische wetgeving, gesloten is of niet; met andere

⁷ Wanneer in deze nota het woord Allah met 'God' vertaald wordt, is dat allereerst een taalkundige keuze. Ook christenen in het Midden-Oosten en Indonesië spreken God aan als Allah; het is eenvoudig het Arabische woord voor God, dat ook in de Arabische Bijbel gebruikt wordt om de Vader van Jezus Christus aan te duiden. Daarmee is echter niet gezegd dat de Godsbeelden in islam en christendom op hetzelfde neerkomen. Zie hiervoor paragraaf 4 B ii.

woorden of toepassing en interpretatie van wetten in een nieuwe context wel of niet mogelijk is en onder welke voorwaarden.

ii. De vijf pijlers van de islam

De islam kent vijf pijlers of zuilen die voor iedere moslim gelden.

1. *Geloofsbelijdenis*. "Er is geen god dan God en Mohammed is zijn profeet." Deze geloofsbelijdenis wordt vijf maal per dag uitgesproken in de oproep tot gebed en is ook op scharniermomenten als geboorte en sterven een centrale tekst. Algemeen wordt ervan uit gegaan, dat iemand een moslim wordt, door deze belijdenis tweemaal op te zeggen in het bijzijn van getuigen.
2. *Gebed*. Elke moslim behoort vijf maal per dag, op vaste tijden, het rituele gebed uit te spreken. Het vrijdagmiddaggebed van de mannen moet en van de vrouwen mag indien mogelijk in gezamenlijkheid uitgesproken worden in de moskee. Naast het verplichte en vast omschreven gebed is ook het vrije en persoonlijke gebed mogelijk, maar niet verplicht.
3. *Vasten*. In de maand Ramadan dient een moslim zich van een half uur voor zonsopgang tot zonsondergang te onthouden van met name eten, drinken en seksuele omgang. Het is een maand van reiniging en toewijding.
4. *Armenbelasting (zakat)*. Elke moslim moet een vast omschreven deel van zijn bezit als liefdegave afstaan aan de armenzorg.
5. *Bedevaart naar Mekka*. Minstens één maal in zijn leven moet een moslim als hij daartoe in staat is, op bedevaart gaan naar Mekka.

Soms wordt het heilig streven van de djihaad als zesde zuil genoemd. Hierover bestaat verschil van mening. De meeste moslims zullen benadrukken dat djihaad meer is dan een heilige oorlog met wapens. Het is in het algemeen het streven om in de weg van God te leven en zo de islam als onderwerping aan God te verspreiden. Dat kan een strijd zijn tegen het kwaad in iemands eigen ziel, vervolgens ook een worsteling met woord en daad om anderen te overtuigen van de waarheid van de islam en tenslotte omvat het ook de strijd met wapens ter verdediging (of verovering) van islamitisch grondgebied. Het eerste – de strijd van het individu tegen het kwade in zichzelf – wordt ook wel de grote djihaad genoemd en het laatste – de gewapende heilige oorlog – de kleine djihaad.

iii. Tawhied

Het kernprincipe in de islam is tawhied (eenheid en uniciteit van God). Het sterke monotheïsme, het getuigenis dat er geen andere god is dan God, heeft grote impact op het geheel van de islamitische wereldvisie. De absolute verhevenheid en soevereiniteit van deze ene God impliceert dat er eenheid is in het bestaan en dat alles met elkaar verbonden is. Het islamitisch geloof heeft consequenties voor elk aspect van het persoonlijk en maatschappelijk leven. De sharia gaat niet alleen – zoals meestal wordt benadrukt – over de positie van vrouwen of strenge lijfstraffen in geval van zonde, maar bestrijkt elk detail van het leven: van de dagelijkse hygiëne tot het vormgeven van het persoonlijke en gemeenschappelijke geloofsleven, van financiële ethiek tot maatschappelijke verantwoordelijkheid.

iv. Islam en politiek: theocratie

De grote nadruk op tawhied in de islam impliceert ook de nauwe verbondenheid tussen geloof en politiek. De sharia bevat Gods wil voor het hele leven en daarmee ook voor de maatschappij. De verwevenheid van religie en politiek is terug te voeren op de rol van Mohammed in het tweede deel van zijn optreden, in Medina. Daarom is de islamitische staat, gebaseerd op de sharia, voor diverse stromingen in de islam een belangrijk ideaal.

Er is binnen de islamitische gemeenschap een debat gaande over de consequenties hiervan. Dat komt omdat de sharia geen eenduidig op schrift gesteld wetboek is, maar een verzameling principes en verordeningen. Hoe een eventuele islamitische staat eruit ziet, hangt dus sterk af van de rechtsschool die men aanhangt en van de vraag of (her)interpretatie van klassieke principes in een totaal andere cultuur vandaag mogelijk is. Sommigen zullen stellen dat de islam per definitie een politieke islam is, anderen proberen religie en politiek meer of geheel van elkaar te onderscheiden.

v. De islam, minderheden en het verlaten van de islam?

Voor de christelijke gemeenschap is de positie van minderheden (joden, christenen) in de islam een punt van zorg. Er is een lange traditie waarbij de mensen van het boek, christenen en joden (en incidenteel Zoroastriërs en volgelingen van Bahai) beschouwd worden als beschermde minderheid; zij hebben binnen de islamitische staat de zogenaamde 'dhimmi' status. Dhimmis mogen met enige restricties hun eigen geloof uitoefenen en hun eigen maatschappelijke zaken blijven regelen; zij zijn niet verplicht in tijden van oorlog mee te vechten in het leger en de islamitische overheid is gehouden hen te beschermen. Daartegenover wordt verwacht dat dhimmis loyaal zijn aan de islamitische staat en een vorm van beschermingsbelasting betalen.

Hoewel christenen het bij tijden redelijk goed hebben gehad onder islamitische overheersing, soms zelfs beter dan onder christelijke regimes, en de dhimmi-status een verbetering was ten opzichte van volkomen willekeur, is het ook regelmatig een rechtvaardiging geweest voor vormen van sterke discriminatie, vernedering en vervolging. Vandaag worden de dhimmi wetten in geen enkel islamitisch land toegepast, maar de positie van christenen is niettemin in tal van islamitische landen zeer problematisch.

Een ander punt van zorg is de onmogelijkheid voor moslims hun religie te verlaten. Hoewel de Koran stelt dat er geen dwang mag zijn met betrekking tot religie (Al-Baqara, Soera 2:256), is het volgens alle soennitische rechtsscholen onmogelijk over te gaan van de islam naar bijvoorbeeld het christelijk geloof. In het algemeen staat hierop de doodstraf. Op dit punt wordt binnen de islamitische gemeenschap zeer nadrukkelijk gedebatteerd over de betekenis van deze regels.

vi. Wie definieert de islam?

Het grote gevaar in het als buitenstaander beschrijven van de islam is dat er onvoldoende recht gedaan wordt aan hoe moslims zelf hun religie beleven en invullen. Zelfs als er geen sprake is van stereotypering of karikaturisering blijft het heel moeilijk een adequate weergave te geven van wat het geloof werkelijk inhoudt. Het heeft iets merkwaardigs wanneer christenen moslims gaan beoordelen of ze al dan niet echte moslims zijn. Omgekeerd vinden christenen het ook niet prettig wanneer anderen proberen hen te vertellen wat het christelijk geloof precies inhoudt. Daarom zal de christelijke gemeenschap ervoor willen en moeten waken moslims hun eigen geloof te laten definiëren en moslims te verstaan zoals zij zichzelf verstaan. Om die reden besteden we hier ook geen aandacht aan het zogenaamde revisionisme, theorieën en opvattingen die kritische vragen stellen bij de ontstaansgeschiedenis van de Koran of biografieën van Mohammed.

C. Actuele zaken

i. Vormt de islam een bedreiging voor onze maatschappij?

Verschillende gemeenteleden vragen zich met een deel van de Nederlandse samenleving af of de islam geen bedreiging vormt voor onze democratische maatschappij en de positie van christenen?

De islam die niet door de verlichting en de westerse cultuur is heengegaan, brengt een ander wereldbeeld en een andere benadering van de werkelijkheid met zich mee. Dat

geldt overigens ook voor niet-westerse christenen, die in Nederland wonen. Dat hoeft op zichzelf geen bedreiging te zijn voor de westerse maatschappij. Het dwingt ons echter wel opnieuw te kijken naar de essentie van de westerse cultuur. We kwalificeren de huidige tijd als postmodern. Dat houdt in, dat we onszelf vooral definiëren aan de hand van wat we niet meer zijn – namelijk modern – maar nog niet in staat zijn in positieve zin te beschrijven wat we dan wel zijn. Op dit kwetsbare moment worden we nu door de niet als postmodern te typeren islam gedwongen te kijken naar wat wij als Nederlandse maatschappij willen zijn of zouden willen zijn. Wat houdt die zgn. Nederlandse – en door sommigen als joods-christelijk bestempelde – cultuur nu precies in? Welke waarde heeft religie voor de postmoderne cultuur en verdient zij überhaupt een plaats in het publieke domein?

De vraag heeft echter nog een diepere lading: is de islam niet inherent aan een bedreiging voor de westerse vrije democratische samenleving? Praktisch ligt het niet voor de hand dat Nederland binnen korte tijd islamitisch zal zijn of gedwongen onder islamitische heerschappij komt. Het percentage moslims in Nederland is daarvoor op dit moment te laag (ongeveer 5 á 6%). Daar komt nog bij dat het merendeel van de moslims de Nederlandse rechtsstaat en democratie steunt en geen moeite heeft het geloof binnen die context te belijden. Een islamitische staat is niet hun eerste zorg, los van de vraag wat voor soort staat dat dan zou moeten zijn.

Toch leeft de zorg bij een groot deel van de autochtone niet-islamitische Nederlanders, dat de islam zich uiteindelijk toch beijvert haar gezag en politieke macht overal te vestigen. Daarover is het volgende te zeggen:

1. De islam is net als het christendom een 'missionaire' religie. Een religie die streeft naar het ideaal dat ieder mens zich aan God onderwerpt op de wijze van de islam. Ook als sommige moslims in Nederland daar niet heel veel nadruk op leggen, ligt het in de aard van de klassieke islam besloten.
2. Er zijn stromingen binnen de islam die bij dit missionaire streven de nadruk leggen op vreedzame middelen. Deze middelen variëren van het uitnodigen en overtuigen van mensen om moslim te worden tot deelname aan het democratisch proces om de maatschappij te hervormen en eventueel te besturen.
3. Daarnaast heerst ook de visie dat het gerechtvaardigd of zelfs gevraagd is desnoods met geweld en macht landen en volkeren te veroveren om de heerschappij van de islam te vestigen.

Over dit punt is er binnen de islam intensief debat. De consequenties van de verschillende opvattingen zullen mede vanwege het missionaire karakter van het christendom ook punt van gesprek zijn in de ontmoeting van de christelijke met de islamitische gemeenschap.

ii. Structuurverschillen islam en christendom

Op twee punten is er sprake van een structuurverschil tussen christendom en islam.

- a. Sterker dan in het christendom ligt de nadruk in de islam op de wet en de jurisprudentie (sharia en fiqh). De islam kent een rijke theologische traditie en geloof is de eerste pijler in de islam. Niettemin spitst de geloofspraktijk zich sterk toe op de vraag hoe een moslim moet leven naar de wet van God. In het christendom wordt de inhoud van de geloofsverbondenheid met God sterker benadrukt; de concrete daden die daaruit voortvloeien worden in de Bijbel regelmatig beschreven als vrucht van het eerste (Joh. 15; Gal. 5: 22). Op dit punt is er een vorm van asymmetrie tussen christendom en islam, die voor verwarring kan zorgen in het onderlinge gesprek.
- b. De islam beschouwt de Koran als de laatste en ultieme openbaring van God, waarin zijn voorgaande openbaringen aan Israël (wet en psalmen) en aan christenen (het evangelie) zijn opgenomen en overstegen; misvormingen zijn gecorrigeerd.

Daarmee ziet de islam zichzelf als de volmaakte religie, waarin ook christenen en joden zich zouden moeten herkennen. Deze inclusieve denkwijze wordt echter niet gedeeld door christenen (en Joden). Dat leidt tot een asymmetrische relatie: de islam heeft het christendom en het Jodendom voor haar identiteit nodig; het omgekeerde is echter niet het geval.

D. Islam in Nederland

De meerderheid van de moslims in Nederland is Soennitisch. Belangrijker is de etnische achtergrond van de Nederlanders die zich tot de islam rekenen. De 850.000 moslims zijn namelijk doorgaans volgens etnische lijnen georganiseerd. De grootste groepen moslims bevinden zich onder de Turkse en Marokkaanse Nederlanders (resp. 378.330 en 341.528; CBS 2009). Kleinere gemeenschappen treffen we aan onder Nederlanders van Molukse, Surinaamse, Palestijnse, Somalische, Irakese, Iranese en Afghaanse herkomst. Daarnaast is er ook een groep autochtone Nederlanders die zich bekeerd heeft tot de islam. Traditioneel waren moslims die in godsdienstig opzicht actief waren georganiseerd in moskeeverenigingen. Voor met name jongere moslims is dat lang niet altijd meer het geval. Er zijn tal van jongerenverenigingen, vrouwenverenigingen en studentenverenigingen, die belangrijke centra zijn, waarbinnen moslims zich organiseren en vormen. Landelijk werken de Raad van Kerken en de Protestantse Kerk vooral samen met de twee moslimkoepelorganisaties die op verzoek van de overheid tot stand zijn gekomen: het Contactorgaan voor Moslims en Overheid (CMO) en de Contactgroep Islam (CGI). Deze koepelorganisaties zijn niet meer representatief voor de islamitische gemeenschap. Enerzijds heeft dat te maken met de genoemde nieuwere centra waarbinnen moslims zich organiseren, anderzijds met tal van onderlinge spanningen binnen de koepelorganisaties. Het is in de ontmoeting met moslims van belang, dat zij zich niet 'alleen maar moslims' weten, maar ook Nederlander, burger, vader, student, werknemer, belastingbetaler etc. zijn. In het kader van de ontmoeting van mensen in onze maatschappij is dat belangrijk.

4 Integriteit en respect: een protestantse visie op de islam

Onder de goden is niemand U gelijk, o Here, en niets is als uw werken. (Ps. 86: 8, NBG)

Want de God die gezegd heeft 'uit het duister zal licht schijnen' (Gen. 1: 3) is het die heeft geschieden in onze harten, tot verlichting met de kennis van Gods heerlijkheid in het aangezicht van Christus. (2 Cor. 4: 6, De Naardense Bijbel).

Een christelijke theologische visie op de islam draait om de vraag hoe de islam zich als religie en als maatschappelijk fenomeen verhoudt tot de God van Abraham, Isaak en Jakob, die zich heeft geopenbaard in Jezus Christus. Wat betekent dit voor een christelijk verstaan van de islam? Daarvan volgt in deze paragraaf een schets; deze visie zal vervolgens richting moeten geven aan het beleid van de Protestantse Kerk in Nederland ten aanzien van de ontmoeting met moslims en de vragen die er in de samenleving spelen.

Bij een poging de islam te verstaan zal de kerk zich moeten bewegen in het spanningsveld tussen integriteit en respect. Enerzijds kan de kerk haar integriteit als gemeenschap van Jezus Christus niet opgeven, anderzijds zal zij ernaar moeten streven anderen die Christus niet volgen als schepselen van God te respecteren en vanuit de liefde van Christus met hen te blijven werken aan de vrede voor de maatschappij.

A. Uitgangspunten

i. Jezus is Heer (Kurios)

Om te beginnen kan de kerk zichzelf slechts verstaan als gemeenschap van Christus. Vanaf het eerste begin heeft zij beleden dat God zich in Jezus van Nazareth op ultieme wijze heeft geopenbaard. "Op het moment dat hij uit het water omhoogkwam, zag hij de hemel openscheuren en de Geest als een duif op zich neerdalen, en er klonk een stem uit de hemel: 'Jij bent mijn geliefde Zoon, in jou vind ik vreugde.'" (Marcus 1: 10-11, NBV). In Hem heeft Hij zich ten volle uitgesproken. "Nadat God eertijds vele malen en op vele wijzen tot de vaders gesproken had in de profeten heeft Hij nu in het laatst der dagen tot ons gesproken in de Zoon..." (Hebr. 1: 1, NBG). Jezus is niet één van de vele instrumenten, waarmee God iets *over* zichzelf heeft bekendgemaakt, maar in Hem is Hij zelf gekomen en heeft Hij *zichzelf* doen kennen (Joh. 1:18). Daarom wordt Hij beleden als Heer (Kurios); Hij heeft gezag over ons leven. Deze positie, die in de hellenistische cultuur werd opgeëist door godheden of goddelijke heersers, komt alleen Jezus toe. Daarmee wordt Jezus op de hoogte geplaatst van de God van Israël. Wat in de Tenach voor God gereserveerd was en alleen over Hem gezegd kon worden, wordt nu ook van Jezus gezegd.⁸ Hij is God met ons, Immanuël. Wie Hem gezien heeft, heeft de Vader gezien (Joh. 14: 9).

⁸ 'Jezus Christus, onze Heer en Verlosser. Synodaal geschrift van de synoden van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden', p. 6.

Het is wezenlijk voor de aard, het karakter en het wezen van God, dat Hij in Jezus nabij is gekomen. Zo is God ten voeten uit, de God die mens wordt, zonder op te houden God te zijn. In de belijdenis van de kerk wordt dat in aansluiting bij het Nieuwe Testament (vgl. Marcus 1: 10-11) verwoord met de aanduiding van Jezus als Zoon van God. Daarbij is niet gedacht aan fysieke afstamming, zeker niet aan een tweede God naast of in plaats van de Ene.⁹ Het gaat om God zelf in zijn meervoudige eenheid, waarbinnen de Zoon degene is in wie de Vader tot volle openbaring komt en die als Middelaar de brug vormt tussen God en de wereld.

ii. Jezus Verlosser

Onze Heer is ook onze verlosser; die twee 'horen bij elkaar'.¹⁰ Wij kennen geen andere verlosser dan Jezus Christus. In Hem komt het leven openbaar zoals God dat ten diepste vanaf het begin heeft bedoeld. De werkelijkheid waarin wij leven is immers een gebroken werkelijkheid, waar grote scheuren doorheen lopen. Het leven is niet langer vol van de glorie en grootheid van God. De mens, die bedoeld was om God te verheerlijken, aanbidt zichzelf en andere goden. Jezus is echter gekomen om Gods Koninklijke heerschappij in ere te herstellen. In Hem is het Koninkrijk van God nabij gekomen. De gerechtigheid van het verbond met Israël is in Hem vlees en bloed geworden. Dat Jezus Kurios is, heeft Hij daarin bewezen, dat Hij zich voor ons heeft vernederd en gehoorzaam geworden is tot de in de dood, de dood aan het kruis (Fil. 2: 8).¹¹ Door op te staan uit de dood heeft Hij alle machten van dood en zonde verbroken. Zo heeft Hij verzoening met God bewerkt¹² en het nieuwe leven verworven. Wij verwachten Hem aan het eind der tijden om zijn Koninkrijk in volheid te vestigen; dat is de ultieme bevrijding van zonde, dood en pijn.

In het nieuwe leven mag nu in verbondenheid met Christus de hele schepping delen, ook zij die niet bij Israël horen. Omdat er maar één Kurios is, is er ook maar één Verlosser. Daarom strekt God zijn handen in Jezus uit tot de hele schepping en tot alle mensen ongeacht hun religie. Daarom heeft de Protestantse Kerk in Nederland ook een duidelijke en door God geïnspireerde missie: "Gezonden in de wereld en geroepen tot de bediening van de verzoening, getuigt de kerk in verkondiging en dienst aan alle mensen en aan alle volken van het heil in Jezus Christus. De kerk is bij haar getuigenis in woord en daad gehouden om zich te bewegen in de weg van haar belijden." (K.O. I 8, 9).

iii. De Heilige Geest

Het verlossende werk van God beperkt zich niet tot de historische persoon van Jezus. Het eigene van de God die in Jezus Christus nabij gekomen is, wordt ook zichtbaar in het werk van de Heilige Geest, die het werk van Jezus Christus niet alleen inspireert, maar ook voortzet in de gemeente en de gelovigen. De Heilige Geest is de ultieme nabijheid van God. De Geest die in Jezus Christus woonde, woont nu in de gemeente en de gelovigen als in een Tempel (vgl. 1 Cor. 3: 16, 6: 19)

⁹ Vgl. 'Jezus Christus, onze Heer en Verlosser', p. 6.

¹⁰ 'Jezus Christus, onze Heer en Verlosser', p. 7.

¹¹ Vgl. 'Jezus Christus, onze Heer en Verlosser', p. 6.

¹² 'Jezus Christus, onze Heer en Verlosser', § 3.

iv. De drie-enige God en een meervoudige werkelijkheid

Wanneer wij belijden dat God zich op ultieme wijze in Christus en door Zijn Geest heeft laten kennen, betekent dat geenszins dat God zich in de geschiedenis van deze wereld niet heeft betuigd. Als Hij werkelijk de schepper van alle dingen is, zijn er overal 'sporen' van God terug te vinden en valt er niets buiten zijn heerschappij als Heer. Jezus Christus is uiteindelijk de verlosser van de hele kosmos. Zijn Geest is in heel de schepping present. De Heer heeft een geschiedenis met alle volken en openbaart zich ook in de schepping. "Hij laat zijn zoon immers opgaan over goede en slechte mensen en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen" (Matt. 5:45, NBV).¹³ De Tenach beschrijft hoe God verscheidene mensen van buiten het volk Israël in dienst neemt, zoals Abimelech (Gen. 20: 4), Bileam (Num. 22-24) en de Perzische koning Cyrus (2 Kron. 36: 22-23; Jes. 44: 28, 45: 1). Door de eeuwen heen hebben christenen in hun ontmoeting met andere religies – onder andere op het zendingsveld – dan ook telkens weer op wonderlijke wijze ervaren hoe de Heilige Geest al werkzaam was, voor mensen met het Evangelie van Jezus Christus in aanraking kwamen. We kunnen telkens weer door het handelen van God verrast worden; dat geldt ook in de relatie met moslims.

Tegelijkertijd is de aanwezigheid van deze drie-enige God niet ondubbelzinnig uit de werkelijkheid af te lezen. Welke weg God in deze wereld gaat met mensen niet alleen buiten, maar ook in de kerk en met andere religies onttrekt zich aan ons zicht. De gebrokenheid van de schepping maakt de werkelijkheid in meerdere opzichten ambivalent. Om iets van de aanwezigheid van God in deze wereld en in relatie tot de islam te herkennen, zullen we daarom voortdurend terug moeten naar Gods handelen in Jezus Christus. Hij is de sleutel tot het geheim van Gods weg met deze wereld. De Heilige Geest die heel de schepping doortrekt is dan ook niet met willekeurig welke geest en spiritualiteit te identificeren.

v. Exclusivisme, inclusivisme en pluralisme

Traditioneel zijn er in de missiologie in dit verband drie modellen, die proberen recht te doen aan de verhouding tussen de uniciteit van Christus en de meervoudigheid van de werkelijkheid, exclusivisme, inclusivisme en pluralisme.

a. Exclusivisme

De exclusivistische positie gaat er van uit, dat er geen verlossing is buiten Jezus Christus en zijn historische werk van verzoening door kruis en opstanding. Meestal wordt er met het oog op redding sterke nadruk gelegd op de noodzaak van expliciet en persoonlijk geloof in Jezus Christus. Er is sprake van een absolute discontinuïteit tussen het christendom en andere religies. De religies kenmerken zich door onwetendheid en verzet tegen God.

Deze visie leidt overigens niet noodzakelijkerwijs tot restrictivisme waar het de bestemming van de mens betreft. Er is ook naar universalisme neigend exclusivisme (K. Barth).

b. Inclusivisme

Ook het inclusivisme neemt zijn uitgangspunt in de uniciteit van Christus als openbaring van God en als de verlosser, maar zoekt naar meer ruimte voor Gods universele soevereiniteit. Er is in dit model meer erkenning van het feit dat velen het Evangelie nooit persoonlijk of in zuivere vorm zullen horen. Het niet aanvaarden van wat men niet kent of de afwijzing van een karikaturaal beeld van Christus zijn niet hetzelfde als de verwerping van het Evangelie. Andere religies zijn daarbij niet zo zeer wegen tot heil, maar kunnen wel (sporen van) waarheid

¹³ Vgl. De Nederlandse Geloofsbelijdenis, artikel 2.

bevatten, omdat de Geest universeel werkzaam is. Ook buiten de kerk werkt God met zijn genade. Sommige vormen van inclusivisme gaan zover, dat ze het derde model, het pluralisme naderen.

c. *Pluralisme*

Christus is slechts één van de wegen tot verlossing, te midden van vele andere. In dit verband geldt het christelijk geloof als één van de religies die uiteindelijk dezelfde berg van verschillende kanten pogen te bestijgen. Achter alle religies ligt de ene transcendente werkelijkheid en elke religie probeert dat op zijn eigen wijze te verwoorden. Hierbij wordt ook regelmatig verwezen naar de bekende Indische parabel van de koning, die een aantal blinde mannen (de religies) een olifant liet beschrijven. Zoals iedere man de olifant verschillend beschrijft, zo zijn er ook grote verschillen tussen de religies; uiteindelijk beschrijven ze echter allemaal dezelfde universele waarheid, het goddelijke mysterie.

Bij alle drie de modellen zijn kanttekeningen te maken. Het pluralistische model doet onvoldoende recht aan de beslissende verschillen tussen de religies en aan de kritische eigenheid van Jezus als Kurios. Alleen door elke religie grondig te herinterpreteren is het mogelijk ze als verschillende expressies te zien van de ene ultieme werkelijkheid. Het inclusivisme loopt het risico andere religies voor zichzelf te annexeren en het exclusivisme kan gemakkelijk leiden tot intolerantie. Hoe we de posities ook precies beschrijven of waarderen, de kerk zoekt naar de balans tussen enerzijds het vasthouden aan de belijdenis dat Jezus Christus op unieke wijze Heer en Verlosser is en aan de andere kant de erkenning dat ook andere religies als de islam niet buiten Gods aanwezigheid en soevereiniteit kunnen vallen. Er is ruimte voor de erkenning, dat God werkt in al het zoeken van mensen naar de waarheid; de Geest van God werkt in heel de werkelijkheid. Dat God ten diepste in Christus wordt gekend, betekent niet, dat mensen buiten de kerk geen enkele kennis van God (kunnen) hebben. Tegelijkertijd is er het besef dat alle religies, inclusief het christelijk geloof, menselijke systemen zijn, die bolwerken kunnen worden van verzet tegen de Ene en tegen de radicaliteit van het Evangelie en daarmee zelfs hindernissen voor de openbaring van God in Jezus Christus.

vi. Geloofsvisie met universele aanspraak

De belijdenis van de kerk is in dit opzicht een geloofsstandpunt. De kerk belijdt haar geloof, maar geeft geen natuurwetenschappelijke verklaring van de werkelijkheid. De gemeente getuigt van wat zij met eigen ogen gezien en aanschouwd heeft, het Woord dat leven is (1 Joh. 1: 1-2). Tegelijkertijd is deze geen privémening, die alleen betekenis heeft voor insiders. De boodschap van de kerk maakt aanspraak op universele geldigheid. Daarom is de kerk ook een getuigende kerk. In het gesprek met de islam zal zij dus voortdurend bereid zijn getuigenis af te leggen van de hoop die in haar is (1 Petrus 3: 15). Dat doet de kerk in alle bescheidenheid. Het christendom valt ook door de Geest niet samen met het Koninkrijk van God. Het beeld van God dat de kerk laat zien zal telkens ook kritisch bevraagd moeten worden. De kerk zal zich door de Geest voortdurend moeten laten richten op de weg van Christus.

B. Een christelijke theologische visie op de islam

i. Een meerduidige visie op de islam

Wanneer we de aard van de islam willen begrijpen in het licht van de openbaring van God in Christus, zullen we in relatie tot het bovenstaande allereerst rekening moeten houden met het feit dat er meerdere invloeden zijn in de werkelijkheid. Er zijn meerdere spelers op het veld aanwezig. Om te beginnen is de schepping het terrein van Gods handelen; alles valt op een bepaalde wijze onder zijn heerschappij en zorg. Dat sluit

vervolgens echter niet uit, dat ook de mens een zelfstandige plaats inneemt in die schepping. De mens is niet gemaakt als marionet, maar heeft alle ruimte van God gekregen om ook in zijn religie volwaardige keuzes te maken, die er daadwerkelijk toe doen. De mens is daarom ook verantwoordelijk voor de gevolgen van zijn handelen. Tot slot zijn er volgens de Bijbel ook tal van machten en structuren, die een rol spelen in het geheel van de schepping, zowel ten goede als ten kwade.

De spanning die er bestaat tussen deze drie factoren kan niet op simpele wijze worden opgeheven. Wie ten aanzien van de islam alleen de machten ziet, ontkent zowel het aandeel van de soevereine God, die zich nergens onbetuigd laat, als dat van de vrije mens. Dat leidt in sommige gevallen tot een demonisering van de islam en van moslims. Wie anderzijds alleen kijkt naar de soeverein Goddelijke dimensie en daarmee stelt dat de islam en het christendom uiteindelijk op hetzelfde neer komen en beide als 'heilswegen' bestempeld kunnen worden, vergeet niet alleen de ambivalentie van de werkelijkheid en de aanwezigheid van de machten, maar ook dat God zich op ultieme wijze in Christus heeft doen kennen. Elke religie die deze God niet tot het centrum van haar wezen maakt, kent ook een element van verzet, een zich afkeren van de Ene (vgl. Rom. 1: 25). Wie tenslotte de islam alleen als menselijk systeem erkent, vergeet daarmee dat religie wel degelijk alles te maken heeft met hoe mensen op God en de machten reageren.

ii. God of Allah?

Een telkens terugkerende vraag in de gemeente is of God en Allah dezelfde zijn. Omdat Arabische christenen God ook Allah noemen, gaat het er uiteindelijk om of het woord God in de islam en in het christendom naar hetzelfde wezen verwijst. Op die vraag worden verschillende antwoorden gegeven, ook door moslims die Christus zijn gaan volgen. Sommigen van hen benadrukken sterk het grote verschil in godsbeeld en beleving in christendom en islam en ervaren hun eigen weg als een breuk met het verleden. Zij hebben het gevoel een andere God te zijn gaan dienen. Anderen benadrukken veel meer de continuïteit en ervaren dat ze God in Christus uiteindelijk in al zijn diepte hebben leren kennen als Vader. De vraag zelf speelt in de ontmoeting met moslims meestal geen belangrijke rol. Dat deze in de gemeente toch telkens weer opkomt, toont dat er wel een zorg ligt. Het lijkt hier vooral te gaan om de angst voor syncretisme, dat islam en christendom zo worden vermengd dat er een reductie optreedt van de bijzondere plaats en identiteit van Jezus Christus in het werk van God in deze wereld.¹⁴ De al genoemde zorg over de islamisering van de maatschappij versterkt deze angst alleen nog maar.

Het is hier niet de plaats om in te gaan op alle theologische facetten van de kwestie. Wel is het belangrijke deze zorg als belangrijk signaal serieus te nemen en hier te onderstrepen dat – hoe de vraag ook beantwoord wordt – de gemeente van Christus geenszins wil zeggen dat islam en christendom uiteindelijk op hetzelfde neerkomen.¹⁵

Als dat uitgangspunt helder is, wordt de vraag als abstracte kwestie minder relevant. Het gaat er in de ontmoeting met de islam sterker dan in de relatie tot de seculiere cultuur en de nieuwe religiositeit vooral om *wie* God is en *hoe* wij Hem kunnen kennen. Tegelijkertijd blijkt dan ook telkens weer dat het beeld van God in de Koran en de islamitische traditie op wezenlijke punten sterk verschilt van het beeld van God in de Bijbel en de christelijke traditie.

Dat laatste is overigens niet alleen een appèl aan de islam, maar evenzeer aan het christendom. Ook de kerk zal zich telkens weer rekenschap moeten geven van het

¹⁴ Vgl. op dit punt ook 'De PKN en het gesprek met de islam'.

¹⁵ Een vergelijkbare benadering vinden we in de Doornse Catechismus, p. 46-47.

beeld dat zij van God laat zien. Is daarin daadwerkelijk de God kenbaar, die zich ten volle in Christus heeft laten zien?

iii. De islam is geen nadere vervulling van het christendom

De gemeente van Christus kan de islam niet erkennen als een laatste, het christendom overstijgende openbaring van God, die de voorgaande openbaringen (Jodendom en christendom) corrigeert, aanvult en in zich opneemt. Hoe dicht islam en christendom op bepaalde geloofspunten elkaar ook naderen – één God, de schepper, het oordeel, de noodzaak van redding, engelen en profeten – en hoezeer beide in ethisch opzicht ook verwant zijn, het christendom heeft een eigen identiteit, die gerelateerd is aan haar verstaan van Christus als de bijzondere en beslissende openbaring van God.

iv. De islam als spiegel

In de loop van de geschiedenis hebben meerdere christenen de islam ervaren en geïnterpreteerd als het oordeel van God over een ongehoorzaam christendom. Zeer pregnant heeft bijvoorbeeld Luther de islam Gods instrument genoemd om de ongehoorzame kerk tot de orde te roepen. Hij concludeerde daaruit onder andere dat de kerk zich slechts met geestelijke 'wapens' tegen de oprukkende Ottomaanse moslims mocht richten, namelijk met gebed en boetedoening.

Zo zal niet iedereen dat vandaag Luther nazeggen. Toch kunnen we ons afvragen of de islam de kerk vandaag geen spiegel voorhoudt. In een tijd van ontkerkelijking en kerkelijke verwarring stelt de islam christenen voor de uitdaging duidelijk te maken waarin het leven met Christus zich onderscheidt van het seculiere leven. We worden aangesproken op onze verbondenheid met de westerse cultuur en politiek. Meerdere moslims wereldwijd beschouwen het Westen als een christelijke regio en het christendom als een westerse religie. Is die indruk terecht? Hebben wij daar aanleiding toe gegeven? In ieder geval wijzen we nadrukkelijk de gedachte af, dat het christendom samenvalt met het Westen. De luister van God is niet verbonden met een bepaalde cultuur of maatschappijvorm, maar wordt door de Heilige Geest zichtbaar in het gezicht van Christus. Dat zal de kerk dan ook in haar concrete bestaan manifesteren moeten maken.

De aanwezigheid van moslims in Nederland bevestigt delen van de christelijke bevolking ook op de angst voor de islam. Hoe valt die angst te verenigen met een diepgaand vertrouwen op de drie-enige God? Hoe verhoudt zich de verworteling in het Koninkrijk van God tot de verbondenheid met de verworvenheden van de seculiere westerse maatschappij?

Door de nadruk op tawhied in islam worden wij er ons tot slot opnieuw van bewust, dat het christelijk geloof alle terreinen van het leven bestrijkt. De heerschappij van Christus Kurios strekt zich uit over het totale leven in al zijn aspecten. Wij moeten belijden dat het geloof niet alleen in de maatschappij geprivatiseerd is geraakt, maar dat het ook in de kerk als instituut kan worden opgesloten. Dan verdwijnt God naar de marge van het bestaan.

Is het typisch voor de islam om deze noties weer onder onze aandacht te brengen? Aan de ene kant niet, omdat het gaat over fundamentele aspecten van het geloof zoals wij die uit de Schrift en de traditie hebben leren kennen. Aan de andere kant blijkbaar toch wel, omdat wij niet in staat zijn buiten onze eigen cultuur en religie te treden en dus een buitenperspectief nodig hebben om onze positie als kerk op waarde te kunnen schatten.

v. Extremisme en geweld

De kerk belijdt dat het Koninkrijk van Jezus niet van deze wereld is. Hoezeer het ook heel de schepping omvat en geenszins gespiritualiseerd mag worden, is het Koninkrijk niet met aardse machtsmiddelen en structuren te realiseren. De overwinning op de

diepste wortels van het kwade en de vernieuwing van heel de schepping staat in direct verband met Jezus' zelfovergave aan het kruis. Om die reden verzet de christelijke gemeenschap zich (net als een belangrijk aantal moslims) tegen die vormen van extremisme in de islam, die desnoods met geweld – zelfs tegen burgers – het rijk van God willen vestigen of verdedigen. We erkennen met schaamte en berouw dat de kerk zelf in de geschiedenis op verschillende momenten ook haar toevlucht heeft genomen tot macht en geweld heeft gebruikt om (gestalten van) het koninkrijk van God op aarde te vestigen. Daarvan nemen we afstand.

Daarmee zeggen we niet, dat het om het even is, wat er in deze wereld gebeurt. Onrecht en lijden staan haaks op Gods bedoelingen met deze wereld en wij zijn geroepen in de navolging van Christus ons daarmee te verhouden. Het is de Heilige Geest die de gemeente daartoe inspireert, bekwaam maakt en transformeert. In dit verband rijst de vraag hoezeer wij zelf geraakt zijn door de eer en heerlijkheid van God in Jezus Christus, of we werkelijk door de Geest gegrepen zijn. Zou het niet zo moeten zijn, dat de kracht van de heerlijkheid van Gods Geest ons zo vervult, dat dit de drijvende kracht wordt achter alles wat de kerk onderneemt en gelooft? Zou het Evangelie van Jezus Christus ons niet zoveel waard moeten zijn, dat wij zelfs bereid zijn om in het uiterste geval ook ons leven te geven in dienst aan God en de naaste? Dat zijn fundamentele vragen voor de kerk in de 21e eeuw.

vi. Islam als christelijke sekte?

Johannes Damascenus (± 680-±750) was één van de eerste christelijke leiders die de islam als christelijke sekte bestempelde. Dat kunnen wij nu niet meer op dezelfde manier zeggen. Beide religies hebben zich in de loop van de geschiedenis veelvuldig in antithese tot elkaar ontwikkeld en zijn daardoor zo sterk uiteen gegroeid, dat er werkelijk sprake is van twee aparte religies. Niettemin geeft het aan dat de afstand tussen christendom en islam in het begin anders werd ervaren dan vandaag. De kerk blijft erkennen en waarderen dat de islam een beweging is geweest die het polytheïsme is tegengegaan en een dam heeft opgeworpen tegen vormen van wetteloosheid en ongerechtigheid. Het radicale monotheïsme was een stap voorwaarts. Ook daarin kunnen wij herkennen dat God zich in de islam niet onbetuigd heeft gelaten. Niettemin zal de kerk blijven belijden dat dit monotheïsme gekwalificeerd moet worden vanuit Gods openbaring in Christus. Wat er aan waarheid in de islam aanwezig zou kunnen zijn, kan slechts in het licht van de Geest van Christus op waarde worden geschat.

vii. Christendom, Jodendom en de islam

De verhouding van het christendom tot de islam lijkt tal van vergelijkbare structuren te hebben met de verhouding van het christendom tot het Jodendom.

- Zoals de christelijke kerk Christus belijdt als de vervulling van de Tenach (Rom. 10:4), zo ziet de islam zich als de vervulling (maar daarmee ook de aflossing) van het christendom.
- Net zoals het Jodendom niet erkent dat het nieuwtestamentische christendom naast het rabbijnse Jodendom een mogelijke continuering is van de oudtestamentische geloofsgemeenschap, zo erkent de kerk de islam niet als vervulling van het christendom.
- Zowel Jodendom als islam kennen naast de geopenbaarde schriftelijke wet van God ook de als normatief erkende mondelinge overlevering. Het orthodoxe Jodendom leeft met de mondelinge wet die Mozes samen met de geschreven Torah heeft ontvangen, de islam heeft naast de Koran de soenna als bron voor het islamitische leven.

Ondanks deze vergelijkbare structuren blijft de kerk toch belijden dat de verhouding van de kerk tot Israël en het Jodendom anders is dan die tot de islam. Dat is zo expliciet verwoord in de kerkorde (K.O. I.7) en bevestigd in de IP-nota. Daarvoor zijn onder andere de volgende redenen.

- De Tenach was voor Jezus en de eerste gemeente de openbaring van God op een wijze die noch Tenach, noch het Nieuwe Testament voor Mohammed en zijn volgelingen ooit zijn geweest. Jezus positioneerde zichzelf bewust niet als de vervanging of afschaffing van de Tenach, maar als de vervulling ervan. Hij bracht de openbaring van God in de Tenach tot zijn diepste bestemming, zonder dat die openbaring daarmee als vervallen gold. Zo heeft de islam dat nooit beleden ten aanzien van het christelijk geloof.
- De kerk belijdt dat Jezus Christus allereerst de Messias van Israël is en dat in Hem de door God aan Israël beloofde heilstijd is gekomen. Het Jodendom verwacht dat die heilstijd nog moet komen. Het gesprek met Israël gaat daarom over de vraag of Jezus Christus de gekomen Messias is, of dat 'wij nog een ander verwachten' (vgl. Matt. 11: 13). De kerk is niet in de plaats van Israël gekomen, maar belijdt in Israël te zijn ingelijfd en zo deel uit te maken van Gods plan met deze wereld. Een vergelijkbare verbondenheid is er met de islam niet. De kerk gaat er ook niet vanuit, dat de islam in de kerk zal worden ingelijfd, maar dat moslims door Christus na te volgen deel gaan uitmaken van de gemeente van Christus, die bestaat uit jood en heiden. De islam verwacht eerder omgekeerd dat joden en christenen zich bij de islam voegen en worden ingelijfd in de islamitische gemeenschap.
- Er ligt op dit punt voor de kerk de uitdaging om moslims duidelijk te maken dat de verbondenheid met het volk Israël niets afdoet aan zowel het unieke van Jezus Christus als Heer en Verlosser als aan de universele betekenis van zijn heilswerk. Voor zover de beleden verbondenheid met Israël de indruk zou wekken dat Gods Koninkrijk toch van deze wereld is en dat de kerk op vergelijkbare wijze als bepaalde stromingen in de islam zich richt op het veroveren en bezitten van grondgebied als teken van het ware geloof, zal dat met klem moeten worden tegengesproken.

C. Theologische overeenkomsten en kruispunten

Op vele punten staan islam en christendom dicht bij elkaar. Zij delen het belijden van de ene God, de schepper van hemel en aarde; zij herkennen dat de mens zich voor zijn leven ten opzichte van God zal moeten verantwoorden en dat dit consequenties heeft voor het leven na dit leven. Ook op ethisch en maatschappelijk gebied delen christenen en moslims tal van waarden. Beide groepen zoeken naar de juiste manier om het geloof vorm te geven in een geseclariseerde werkelijkheid. Op deze punten is veel herkenning.

Tegelijkertijd zijn er ook dusdanig wezenlijke theologische verschillen dat deze impliciet of expliciet een breekpunt vormen tussen christendom en islam. Deze kruispunten stempelen een christelijke visie op de islam, evenzeer als zij een islamitische visie op het christendom vorm geven. De meest belangrijke punten zijn:

i. Jezus en de aard van God.

a. Jezus of 'Isa

De islam wijst in de Koran en in de traditie de belijdenis van de kerk ten aanzien van Jezus expliciet af. Volgens de islam is 'Isa een belangrijke profeet, maar niet de volle openbaring van God, is Hij niet gekruisigd, maar rechtstreeks in de hemel opgenomen en heeft Zijn werk niet de volkomen verlossing gebracht. Als profeet wijst Hij gelovigen vooral de weg. Soms kunnen we ons afvragen of de Koran zich altijd verzet tegen de christelijke belijdenis aangaande Christus of tegen een

karikatuur, waarin ook de christelijke gemeente zich niet meer herkent. Dat geldt vooral op het punt van Jezus als de Zoon van God en de tweede persoon van de drie-eenheid. Dat is een belangrijk punt voor het gesprek met moslims.

b. *Tawhied en triniteit: een God van ver of van nabij?*

De afwijzing van Christus als Heer en Verlosser is geen detail of bijzaak, het raakt de kern van de openbaring van God en de identiteit van God zelf. Zoals we gezien hebben is het eigen aan God dat Hij mens wordt en zich kan vernederen. Daarin ligt zijn grootheid. Is Hij vooral verheven of ook nabij? Is het alleen mogelijk zijn wil te kennen of ook een diepe relatie met Hem te krijgen?

De belijdenis van God als de drie-enige is daarmee geen geloof in drie goden, maar juist een expressie van de *eenheid* van God. Eenheid sluit meervoudigheid niet uit. God is één enig God, maar op een geheel andere en diepere wijze dan bijvoorbeeld de mens of niet-levende voorwerpen. De eenheid van God is een meervoudige en complexe eenheid. Daarop zal zich het gesprek met moslims moeten toeleggen.

c. *Zoon van God?*

De islam benadrukt telkens weer dat God geen Zoon heeft. Voor de kerk behoort het evenwel tot het hart van het belijden (Apostolicum). Ook daarin gaan de wegen van kerk en moskee uiteen. Tegelijkertijd is het belangrijk erop te wijzen, dat de term 'Zoon', in relatie tot God bij veel moslims geheel andere associaties oproept dan de kerk ermee tracht te zeggen. Met 'Zoon' wordt geen fysieke relatie aangeduid op menselijke wijze; het gaat om een kwalificatie waarmee tegelijkertijd zowel het onderscheid tussen Vader en Jezus Christus als hun gelijkheid en eenheid wordt aangegeven. In die zin is het een vorm van beeldspraak die verwijst naar een diepere realiteit.

d. *Kruis, opstanding en verlossing*

Dat de islam het kruis en de opstanding van Christus ontkent raakt het hart van de verlossingsleer van de kerk. Hoewel ook de islam God als barmhartig belijdt – praktisch alle Soera's uit de Koran beginnen met de belijdenis dat God de zeer barmhartige is (ar-Rahmaan ar-Rahiem) – toch lijkt de algemene tendens in de islamitische leer erop te wijzen dat God vooral hen genadig is, die er in slagen als goede moslims te leven. Die genade is God echter niet verschuldigd en, omdat Hij volkomen soeverein is en vrij om te doen wat Hij wil, ook niet gegarandeerd. Hier ligt een wezenlijk verschilpunt met de christelijke belijdenis van Gods onvoorwaardelijke liefde en genade voor zondige mensen.

Overigens openbaart zich op dit punt ook een duidelijk verschil van visie op de mens en zijn situatie. Het beeld van de mens in de islam is optimistischer dan in het christelijk geloof. De mogelijkheden die de mens heeft om zijn fouten en zonden te corrigeren worden hoog ingeschat. Uiteindelijk heeft Gods mogelijkheid om genadig te zijn alles te maken met of de mens zich aan zijn religieuze plichten houdt. In het christendom ligt de nadruk meer op de gebrokenheid van het bestaan en het menselijk tekort om de wil van God te doen. De mens is uiteindelijk niet in staat zichzelf uit de verlorenheid te redden.

ii. *Openbaring? Koran, Bijbel en soenna*

De kerk kan de Koran niet onverdeeld beschouwen als de openbaring van God, terwijl de islam de Bijbel niet als zuiver woord van God beschouwt. Vaak wordt er door de islamitische traditie in dat verband gesproken over vervorming en corruptie van de openbaring van God. Er zijn ook structurele verschillen in visie op de aard van openbaring. In het christendom is in de eerste plaats Christus het eeuwige Woord van

God en de Bijbel het getuigenis aangaande dit woord; in de islam is de Koran de eeuwige en onveranderlijke openbaring van God en Mohammed daarvan de getuige of doorgever. Daarmee is ook gegeven dat islam en christendom verschillend oordelen over de waarde van de traditie.

iii. Mohammed als profeet van de islam

Hoewel de kerk waardering kan opbrengen voor het feit dat Mohammed zijn volk heeft teruggeleid tot het monotheïsme en voor zijn ijver voor God, heeft zij moeite hem als Bijbels profeet te beschouwen. De kerk kan op grond van Gods volle openbaring in Jezus Christus Mohammed dan ook niet erkennen als het Christus overstijgende zegel van de profeten. Wat God in Christus heeft gedaan, behoeft geen aanvulling.

5 Aanbevelingen voor de kerk: integriteit en respect

Integriteit en respect zullen leidraad moeten zijn voor het handelen en spreken van de kerk. Dat houdt enerzijds in dat de kerk opnieuw gaat kijken naar haar eigen identiteit als gemeente van Christus, anderzijds dat zij zich binnen een concreet kader verhoudt tot moslims. Dat kader zal vervolgens moeten leiden tot het formuleren van specifieke uitgangspunten van beleid.

A. De islam als verrijkende uitdaging voor de kerk

De ontmoeting met moslims in Nederland is een verrijking voor de christelijke gemeente. De islam daagt de kerk uit zich op haar eigen identiteit te bezinnen en te verwoorden wie zij is en wat zij gelooft. De kerk zal tevens kritische vragen serieus moeten nemen. Dat heeft meerdere consequenties.

- De kerk is geroepen te reflecteren op haar toewijding aan Jezus Christus. De totale overgave van talrijke moslims in de vormgeving van hun geloof daagt de kerk uit op de diepte van haar verworteling in het Evangelie van Jezus Christus.
- De kerk is geroepen zich af te vragen wat het Evangelie haar waard is. De situatie van de vervolgte kerk in de context van de islam maakt ons bewust van de enorme vrijheid die wij in Nederland hebben en dwingt ons na te denken over de radicaliteit van het geloof in Jezus Christus. Als broeders en zusters van het ene lichaam van Christus heeft de vervolgte kerk recht op onze steun.
- De kerk is geroepen de relatie tot overheid en maatschappij opnieuw te doordenken. Hoewel het Koninkrijk van God niet van deze wereld is, omvat het wel het totale en concrete aardse leven. De islam doordringt ons ervan dat het geloof met alle aspecten van dat aardse leven te maken heeft.
- De kerk is geroepen na te denken over de verhouding tussen geloof en cultuur. Talrijke moslims wereldwijd zien het christendom als een westerse religie en het Westen als een christelijke samenleving. Hoe komt dat? Dreigt de kerk zozeer met de westerse samenleving verweven te raken, dat de aard van het geloof in het geding is? Is de kerk kritisch genoeg naar de maatschappij en haar 'core values'?
- De kerk is geroepen in prediking, studiekringen en catechese de uitdaging van de islam en de omgang met moslims op Bijbelse wijze en trouw aan het getuigenis van de kerk, een plaats te geven in het leren leven als volgeling van Jezus.
- De kerk is geroepen zich toe te leggen op pastoraat met het oog op de zorg en angst voor de islam in de gemeente. Daarbij hoort ook het bevorderen van het gesprek tussen hen die de betekenis van de islam geheel verschillend inschatten.
- De kerk is geroepen open te staan voor moslims die Christus willen navolgen en bijzondere aandacht en zorg nodig hebben.
- De kerk is geroepen haar zorg te laten gaan over christenen en moslims die als vluchteling in Nederland verblijven, zowel in de vorm van gastvrijheid als in de ondersteuning tijdens de soms moeizame asielprocedures.
- De kerk is geroepen dieper te doordenken wat het betekent om een minderheid te zijn.

B. Een viervoudig kader voor de verhouding met moslims

1. Liefde en dienstbetoon

Vanuit het Evangelie van de liefde van Jezus Christus, zijn zelfovergave en identificatie met de mens, streeft de kerk naar het bouwen aan waardevolle relaties met moslims en moslimorganisaties in Nederland. Het beeld van de ander wordt nog steeds heel sterk bepaald door algemene beelden, stereotypen en vooroordelen. Het is de roeping van de kerk dat te doorbreken en moslims te leren kennen zoals ze werkelijk zijn en te proberen te begrijpen wat hen in het leven drijft en bezighoudt.¹⁶ Moslims zijn in Nederland op dit moment in de minderheid en voelen zich kwetsbaar ten opzichte van het veel sterkere christendom en de Nederlandse dominante cultuur. Het is in die context een wezenlijke roeping van de christelijke gemeente om moslim in liefde terzijde te staan en waar nodig te (onder)steunen in de Nederlandse maatschappij. Concreet betekent dit het volgende.

- De kerk consolideert haar relaties met het Contactorgaan voor Moslims en Overheid (CMO) en de Contactgroep Islam (CGI). In het licht van het feit dat deze organisaties lang niet altijd representatief zijn voor de islamitische gemeenschap is het van belang na te denken over het bouwen van relaties met andere organen of verenigingen. Daarbij zullen in principe ook zij betrokken moeten worden die een sterk klassiek islamitisch model aanhangen en streven naar een vernieuwde islamitische gemeenschap in Nederland. De vraag is op welke wijze de kerk ook een unieke betekenis kan hebben voor zogenaamde extremistische moslims. In ieder geval zal de kerk zich niet moeten laten overwinnen door het kwade, maar zich moeten toeleggen op het goede (Rom. 12: 2).
- De kerk zal ook op lokaal niveau gemeenten aansporen waar mogelijk contacten met moslims te leggen of te verdiepen.
- De kerk neemt stelling tegen elke vorm van discriminatie op grond van religie en etniciteit
- De kerk committeert zich tot de zogenaamde gouden regel in haar omgang met moslims: 'Behandel anderen dus steeds zoals je zou willen dat ze jullie behandelen. Dat is het hart van de Wet en de Profeten.' (Matt. 7: 12)
- Het bouwen aan relaties sluit niet uit, dat de kerk aandacht blijft vragen voor de moeilijke positie van christenen en van moslims die Christus willen navolgen in islamitische landen.

Overigens brengt de diversiteit binnen de islam met zich mee dat de concrete vorm waarin relaties gestalte krijgen per groepering en per situatie kan verschillen. De intenties van de kerk zullen ook per stroming verschillend worden gewaardeerd.

2. Getuigenis

De kerk is geroepen op respectvolle wijze te getuigen dat Jezus de Messias van Israël en Heer en Verlosser van de wereld is (zie K.O. XVI-4). Dat betekent enerzijds dat de kerk haar integriteit bewaart en zich niet schaamt voor haar getuigenis aangaande de drie-enige God. Anderzijds zal dat niet ten koste mogen gaan van respect voor de religie en het geloof van de ander. Ook zal de kerk in haar getuigenis de vrijheid en eigenheid van ieder mens volledig serieus nemen. Elke vorm van manipulatie of dwang, hetzij door geweld hetzij op andere manier, wijst de kerk af. Het getuigenis kan daarom ook alleen op dialogische wijze gestalte krijgen in woord en daad.

¹⁶ Zie het 'Oproep en bemoediging inzake ontmoeting van christenen en moslims', *Rapport van de deputaten Gemeenteopbouw aan de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Mijdrecht 1991, dat als eerste roeping van christenen, in navolging van Kenneth Cragg, beschrijft als: proberen te **begrijpen** (p. 6),

Bij dit getuigenis zal de kerk waar nodig en mogelijk benadrukken dat het Evangelie geen Westers fenomeen is en dat de kerkelijke gemeenschap zich niet kritiekloos identificeert met de (principes van de) westerse maatschappij.

De Protestantse Kerk in Nederland wil zich committeren aan de zogenaamde tien ethische richtlijnen¹⁷, die door een groep christenen en moslims in Groot Brittannië, verbonden in het zogenaamde Christian Muslim Forum, zijn opgesteld met het oog op het wederzijds getuigenis. Dit forum wil bouwen aan goede relaties tussen christenen en moslims en daarover nieuws verspreiden (zie <http://www.christianmuslimforum.org>). De christelijke gemeenschap omarmt deze richtlijnen niet als een juridische opdracht, maar als een expressie van de wijze waarop zij getuigend in de maatschappij ook naar moslims aanwezig wil zijn.

In dat verband zal de christelijke gemeenschap zich onthouden van polemiek die ten doel heeft de ander ten onrechte in een kwaad daglicht te stellen. De eigenheid en uniciteit van het Evangelie hebben het niet nodig de ander en zijn religie aanvallend in diskrediet brengen of te beledigen. Apologetiek, het met argumenten weerleggen van de ontkenning van de inhoud of de vorm van het christelijk geloof, verdraagt zich beter met de aard van het Evangelie van Jezus Christus. Hoewel Jezus zelf af en toe zeer polemissch kon zijn, was dit vrijwel altijd naar binnen gericht; het betrof het interne gesprek met de joodse gemeenschap over de aard van het Koninkrijk van God. Naar buiten toe kenmerkt het spreken van Jezus zich vooral door getuigenis, dialoog en betoon van liefde. Dat sluit kritische vragen bij wat een moslims gelooft niet uit, evenmin als de openheid voor kritische vragen van de ander.

3. Gebed

Een wezenlijk aspect van het geloof van de christelijke gemeente is het gebed. Dat is de expressie van de gemeenschap met God; het is voor het geloof wat de ademhaling is voor het leven. De gemeente kan niet anders dan bidden. Een integere en respectvolle theologische visie op de islam nodigt de kerk daarom uit tot gebed voor moslims en voor de islamitische wereld.

Ook voor moslims is het gebed als één van de vijf zuilen een wezenlijk onderdeel van het religieuze leven. Toch kunnen het christelijke gebed en het islamitische gebed niet zomaar met elkaar vereenzelvigd worden. Een moslim zal niet snel bidden in de naam van Jezus, een christen bidt niet zomaar op islamitische wijze. Wanneer moslims met christenen bidden doen zij dat vanuit hun eigen identiteit; wanneer christenen met of voor moslims bidden geldt hetzelfde. Het gebed tot de drie-enige God en in de naam van Christus onderscheidt het gebed van de kerk daarbij op fundamentele wijze van dat van de moskee. Dat alles zal ook een rol moeten spelen bij een verdere doordenking van interreligieuze vieringen, inclusief interreligieuze huwelijksbevestigingen

4. Samenwerking op maatschappelijk vlak

De identiteit van de kerk als gemeenschap van Christus sluit samenwerking met moslims in de maatschappij niet uit maar in. Zoals de Protestantse Kerk in Nederland samen met moslimorganisaties heeft gereageerd op maatschappelijke ontwikkelingen (Fitna) zal zij dit ook in de toekomst kunnen blijven doen. Op veel punten delen christenen en moslims in Nederland de zorgen over een zich verhardende seculiere maatschappij waarin

¹⁷ Zie bijlage.

toegewijde vormen van geloof onder druk staan. Beide gemeenschappen hebben elkaar in die context nodig om hun getuigenis te laten horen. Samen is het ook mogelijk een krachtiger stem te laten horen in het debat over godsdienstvrijheid en de vrijheid van geweten.

Daarnaast kunnen moslims en christenen samenwerken in de dienst aan de samenleving. Nu de sociale zekerheid in Nederland steeds minder betaalbaar wordt, wordt er een groter appel gedaan op de zorg van mensen voor elkaar. Kerk en moskee kunnen daarin samen een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld door maatschappelijke en diaconale projecten. Dat hoeft niet beperkt te blijven tot Nederland.

6 Slot

De kerk leeft uit de liefde van Christus en de volmaakte liefde drijft de angst uit. Zo wil de kerk van Jezus Christus in vertrouwen en zonder angst in Nederland aanwezig zijn, vanuit haar eigen identiteit in Christus bouwend aan de vrede in de maatschappij.

Hoewel wij belijden dat er slechts in Jezus Christus verlossing en hoop is voor de wereld, verzet de kerk zich tegen elke vorm van discriminatie en etnische of religieuze registratie, waardoor de vermeende superioriteit van de westerse cultuur op grond van haar christelijke geschiedenis andere culturen en religies een plaats in onze maatschappij ontzegt. De gemeente heeft geen andere mogelijkheid te getuigen van het Koninkrijk van Jezus Christus, dat niet van deze wereld is, dan het getuigenis van de liefde van Jezus Christus, die niet krampachtig aan de gestalte van God vasthield, maar de gestalte van een slaaf aannam, gelijk werd aan een mens en zich heeft vernederd tot in de dood aan het kruis (Fil. 2:6-8). In de navolging van Christus is de kerk bereid zich in liefde tot het uiterste te geven voor de redding van de wereld.

BIJLAGE bij de islamnota van de Protestantse Kerk in Nederland

Ethische richtlijnen voor christelijk en islamitisch getuigenis

Als leden van het Christian-Muslim Forum zijn wij zeer toegewijd aan ons eigen geloof (christendom en islam) en willen wij daarvan trouwe getuigen zijn. Als christenen en moslims willen wij graag samenwerken in het gemeenschappelijk belang. Wij onderkennen dat beide gemeenschappen anderen actief uitnodigen om hun geloof te delen, en erkennen dat alle religies hetzelfde recht hebben om hun geloof met anderen te delen. Er zijn diverse houdingen en benaderingen onder ons die controversieel kunnen zijn en vragen kunnen oproepen.

Dit stuk is geen theologie van christelijke evangelisatie of missie of Da'wah (uitnodiging tot de islam); veeleer biedt het richtlijnen voor een goede praktijk.

Het Christian-Muslim Forum biedt de volgende suggesties aan, die, naar wij hopen, christenen en moslims (en anderen) zullen toerusten om hun geloof te delen met integriteit en bewogenheid voor degenen die zij ontmoeten.

1. Wij getuigen van en verkondigen ons geloof niet alleen met woorden, maar ook door onze houding, daden en levensstijl.
2. Wij kunnen mensen niet bekeren. Dat kan God alleen. In ons taalgebruik en onze werkwijze moeten wij onderkennen dat de geloofskeuze van mensen allereerst een zaak is tussen henzelf en God.
3. Het delen van ons geloof mag nooit dwingend gebeuren; dit is vooral belangrijk wanneer we werken met kinderen, jongeren en kwetsbare volwassenen. Iedereen moet de keuze hebben om de boodschap die wij verkondigen te accepteren of af te wijzen, en wij zullen de keuze van mensen zonder verwijt accepteren.
4. Wij kunnen mensen in nood of die een persoonlijke crisis doormaken, misschien helpen, maar wij mogen deze situaties nooit manipuleren om een bekeerling te winnen.
5. Een uitnodiging tot bekering mag nooit worden verbonden met financiële, materiële of andere lokkertjes. Het moet een beslissing zijn van hart en verstand alleen.
6. Wij zullen over ons geloof spreken zonder het geloof van anderen te vernederen of belachelijk te maken.
7. Wij zullen duidelijk en eerlijk over ons geloof spreken, ook als dat ongemakkelijk of controversieel is.
8. Wij zullen eerlijk zijn over onze beweegredenen voor activiteiten en we zullen mensen informeren wanneer het delen van het geloof er onderdeel van uitmaakt.
9. Wij onderkennen dat elk van beide gemeenschappen natuurlijk blij zal zijn met mensen die ervoor kiezen zich bij hen te voegen, en hen zal ondersteunen, maar tegelijk zullen we gevoelig zijn voor het verlies dat anderen misschien voelen.
10. Het kan ons pijn doen wanneer iemand die wij kennen en liefhebben ervoor kiest ons geloof los te laten, maar tegelijk zullen wij hun besluit respecteren en hen niet dwingen te blijven of achteraf lastigvallen

Enkele relevante kerkelijke documenten

- nota Beeld en gelijkenis, elementen voor een visie van de (toen gloednieuwe) Protestantse Kerk in Nederland op multicultureel samen leven (mei 2004),
- Verklaring voor de Samenleving (GMO, CGI, moderamen PKN, 8 juli 2005)
- Verklaring van kerken en moslimorganisaties in Nederland (CMO, CGI, PKN en RvK in Nederland, 17 maart 2008).
- "Beyond Toleration" (Lutherse Wereld Federatie LWF, 2006),
- "Klarheit und gute Nachbarschaft" van de Ev. Kirche in Deutschland (EKD). 2006
- Oproep en bemoediging inzake ontmoeting van christenen en moslims. Rapport van de deputaten Gemeenteopbouw aan de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Mijdrecht 1991, maar geen theologische, veeleer een verhelderende nota over de werkelijkheid van christenen en moslims en wat dat betekent voor de onderlinge relaties.